

Mile BJELAJAC*

GLINSKI KRAJ 1938–1941. STRAH I ZABRINUTOST
SRBA ZA SIGURNOST I ODNOS PREMA
VOJSCI I DRŽAVI

ABSTRACT: In this paper, the author gives an overview of the political situation in Banija and the regions of the Banovina Savska and Primorska and since August 1939 the Banovina of Croatia, areas where the Serbian and Croatian populations were mixed. Residents, mostly Serbs and Yugoslav loyalists of Glina and the wider area were deeply concerned about the deteriorating trends in interethnic relations, which are characterized by open threats, pressure and aggression aimed at political victory and secession of Croatia from Yugoslavia. The situation worsened after 1936 due to the strengthening of the Croatian Peasant and Civil Guard. The establishment of the Banovina of Croatia, intended to calm tensions, contributed instead to the radicalization of the situation. The Serb and Yugoslav affiliated population followed the situation with understandable concern, which only worsened as the Axis Powers have accomplished their goals in Europe. The reports of the civilian authorities, the gendarmerie and the army are full of the facts and testimonies about the situation and gloomy predictions if nothing would be done. Military and defense activities were sabotaged not only by the Frankists but also by the very top of the CPP (HSS). The creators of the Agreement (1939) on the Serbian side were deeply disappointed and felt betrayed. Newspapers and brochures are spread and read, retold too. That could only fueled mistrust and concerns, even fears. The loyal attitude of the SDS in the coalition with the HSS, as well as the calls for solidarity and cooperation from the part of local representatives of the ruling JRZ, did not reverse the increasingly radical attitudes of the HSS and the illegal Frankists. The events in April and May 1941 showed that the fears were justified.

* Autor je naučni savetnik, direktor Instituta za noviju istoriju Srbije.

KEY WORDS: *Glina, Kingdom of Yugoslavia, Banovina Croatia, Serbs in Croatia, Yugoslav Army, Croat Peasant Party (CPS), Ustaša Movement, Mirko Puk*

Razvojem istorijske nauke sve je više istraživačkih polja u nastojanju da se prošlost svestrano upozna i razume. Nekada isključivo politička (i ratna), dopunjena potom ekonomskim i socijalnim sadržajima, istorija se poodavno počela baviti stvaranjem političkih mentaliteta, (nacionalnih) identiteta, njihovom uslovljenošću brojnim faktorima. Stvaranje masovnih raspoloženja propagandom, strahom, neizvesnostima za sutrašnjicu, osetljivostima (kompleksi, frustracije, istorijsko iskustvo) raznih vrsta, sve je to počelo da biva stavljanu pod lupu istoričara. Posebno su počele da se množe studije o položaju manjinskih zajednica i grupa različitog profila. Takođe su prisutne uporedne ili komparativne studije na osnovu većeg broja studija slučaja. Time jedno lokalno istorijsko pitanje dobija svoje šire značenje u objašnjavanju i razumevanju opštih trendova. I obrnuto, iz ugla univerzalnog, bolje tumačimo lokalno.

Glina, glinski kotar i srpsko stanovništvo nekadašnje Vojne krajine našlo se u drugoj polovini 1930-ih godina u jednoj situaciji koja je potpuno izvesno nosila brige o sutrašnjici. Urušavanje autoriteta države pred upornim aktivnostima protiv opstanka zajedničke države, koje je praćeno pritiscima i neskrivenim pretnjama lokalnom srpskom stanovništvu, samo se pogoršalo izbijanjem Drugog svetskog rata i stvaranjem Banovine Hrvatske koja je, kako se deo protagonista u zemlji i inostranstvu nadao, trebalo stanje da smiri i stabilizuje, a ne da ga pogorša. Na osnovu ranijih vlastitih istraživanja na fondovima Savske banovine po temi Hrvatske seljačke zaštite i Građanske zaštite iz fondova Državnog arhiva Hrvatske i potonjih istraživanja percepcije političke i bezbednosne situacije na teritoriju Savske, a potom Banovine Hrvatske od strane vojnih organa, potom ministara u vladi, javnih i kulturnih radnika¹, uočili smo da bi se za ovu priliku sa sigurnošću moglo tvrditi da Glina nije mogla biti izolovano mesto u kome se ništa od percipiranog nije prelamalo u glavama njenih žitelja.

Glina je bila sresko sedište, opština, povezana sa železnicom gde su novine dnevno stizale, mesto sa sudovima, bolnicom, mesto sa sajmom na

¹ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, Beograd 1999; Isti, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004 (vidi deo: Generali i Hrvatsko pitanje); Valja pomenuti i veoma sadržajne i obimne diplomatske radove istoričara: Milan Čolović, *Izveštaji vojno obavestajne službe kao izvor o političkim prilikama na teritoriji Savske i Primorske banovine 1938*, Filozofski fakultet Beograd, 1996; Duško Ignjatović, *Obaveštajni izveštaji Generalštaba vojske Kraljevine Jugoslavije 1939*, Filozofski fakultet u Beogradu 1997; Mihailo Konstantinović, *Politika Sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*, Novi Sad 1998.

koji nedeljno dolaze seljaci i trgovci iz čitave šire okoline, mesto gde se održavaju politički zborovi, predavanja i gde je pored državotvornih stranaka uvek bilo opozicije, pa i one ilegalne. Vesti su se prenosile usmeno, prepričavale ili komentarisale novine i istupi političkih prvaka.

Dakle, naša je pretpostavka da su ne samo politički ljudi ovog mesta (pretežno srpske SDS, JRZ i malobrojne KPJ), nego i svaki onaj koji je čitao novine, koji je bio pozivan na dvomesečne vojne vežbe (vid delimične mobilizacije) sa otpočinjanjem Drugog svetskog rata, kao i svaki onaj koji je kakvim poslom odlazio u Sisak, Petrinju, Karlovac ili Zagreb, mogao čuti ili svedočiti ono što je bio sadržaj službenih analiza ili izveštaja u pomenutom vremenu. Zabrinutost za opstanak Jugoslavije, među Srbima i Hrvatima jugoslovenski opredeljenima, može da se primeti još 1934, posle ubistva kralja Aleksandra u Marseju.

Međunacionalni odnosi su pogoršavani upravo u meri pristizanja vesti o incidentima i ubistvima politički motivisanima. Tako su posle ubistva poslanika Brkljačića u okolini Gospića i smrti Stjepana Javora u mitrovačkom zatvoru, vesti porodile strahove. Srbi su strahovali od napada Hrvata, a Hrvati su formirali noćne straže u svojim selima „da se štite od četnika“. Te čete su brojale do 80 ljudi, kako su lokalne vlasti izveštavale Savsku Banovinu i Ministarstvo unutrašnjih dela. Žandarmerija je procenjivala da nije samo strah diktirao uspostavljanje straža, već su to bile direktive centrale HSS. Srbi su se, s druge strane, nadali povratku svog jakog političkog prvaka Svetozara Pribićevića. Mada su vlasti zabranile četničke organizacije i kažnjavale čak i za nošenje četničkog znaka, HSS je jačala mrežu „Seljačke sloge“ i „Zaštite“.²

Saznanja o formiranju ilegalne Seljačke zaštite (1936), njenog ustrojstva kao vojne formacije i vežbi, samo su povećavala zabrinutost službenih vlasti i običnog sveta. Zaštita je učestvovala u akcijama pritisaka, a u izjavama savremenika pravog terora uoči i tokom decembarskih izbora za Narodnu skupštinu 1938. Prema britanskim ocenama, HSS je uspeo na decembarskim izborima pored ostalog zahvaljujući znatnom pritisku na birače u banovinama Savskoj i Primorskoj.³ Iz jednog dokumenta o zadacima HSZ proizi-

² Aleksandar Lukić, Kordun u jugoslovenskoj Kraljevini (1918-1941), Politički život na Kordunu 1918-1929, zbornik *Kordun od vojne granice do Republike Srpske Krajine 1881-1995*, (ur. M. Pavlović), ISI, Beograd 2018, s.194-195

³ Veljko Đurić Mišina, *Zločin je počeo ranije. Prilozi za istoriju Srba u banovinama Savskoj i Primorskoj 1934–1939 Banovini Hrvatskoj 1939–1941. godine*, Beograd 2004, str.105 (Prema: Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knj. II (1931–1938), Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd-Zagreb 1986, str. 682. Godišnji izveštaji britanskog poslanstva za 1938); Željko Karaula, *Mačekova vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Despot infitus, Zagreb 2015; Isti, „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvat-

lazi da su „organizacije zaštite nastale zarad uspostavljanja čvršće discipline u hrvatskom nacionalnom pokretu oličenom u HSS“.⁴

Vođstvo HSS je dilo izbornu kampanju isključivo u znaku hrvatskog pitanja, a izborima je pridavano značenje nacionalnog plebiscita, u znaku parole o pravu naroda na samoopredeljenje. Isticano je da Hrvati nastupaju kao celina prema drugim faktorima udružene opozicije, te da su prema ovima iz tehničke nužde koju je nametnuo postojeći izborni zakon, pisao je *Hrvatski dnevnik*. Poručeno je već unapred da će se o kandidatima iz opozicije zauzeti stav posle izbora, u zavisnosti od toga kakvo držanje tada budu zauzeli (*Hrvatski dnevnik*). Dr Maček je preko *Hrvatskog dnevnika* poručivao da ako u nekom slučaju ovaj plebiscit hrvatskog naroda ne uspe, hrvatska stvar ni tada neće propasti jer će „Hrvati onda naći drugog puta i načina, da dođemo do svoje slobode.“⁵ Srbijanski deo opozicije za neuspeh na izborima optuživao je držanje aparata vlasti, izbori su bili „od početka do kraja jedan jedinstven akt nasilja, prevare, korupcije i falsifikata ... U narodu je uzbuđenje i ogorčenje ... opasnost je naročito da takav razvoj raspoloženja ne nastane kod Hrvata.“ Istoričar Ljubo Boban koji ovo navodi, tek će blago intervenisati komentarom: „U Srbiji je vlada primjenjivala i veći teror, što nije bio slučaj u Hrvatskoj, gdje se može čak reći da je bilo obrnuto: ovdje se u velikoj mjeri aparat vlasti držao pasivno, što nije na primjer bio slučaj na petomajskim izborima (1935 – M.B.). Ovome je u velikoj mjeri pridonijela djelatnost „Hrvatske seljačke“ i „Građanske zaštite“ u toku izbornih priprema i na sam dan izbora.“⁶ Istoričar će izbeći da preciznije odredi metode koje su ove organizacije primjenjivale. Tek će kasnije, objašnjavajući reakciju vlade i premijera Stojadinovića posle izbora, dodati da na „području Hrvatske i prije izbora nisu bili rijetki slučajevi izgreda Mačekovih pristalica protiv organa vlasti ili političkih protivnika, kao uostalom i obrnuto. U vrijeme izborne kampanje i poslije toga ovi su se izgredi češće javljali.“⁷

Ovo suzdržano opisivanje stanja, pred i tokom izbora, svakako zavređuje da bude dopunjeno detaljnijim informacijama, upravo za temu stvara-

skoj seljačkoj i Građanskoj zaštiti iz 1948. u Hrvatskom državnom arhivu”, Arhivski vjesnik, br.1/2012, 205-219; Aleksandar Lukić, n.č. 195-196

⁴ A. Lukić, n.č. 195, nap.186 (prema: „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvatskoj seljačkoj i Građanskoj zaštiti iz 1948”). Autor kritikuje insinuacije priređivača ovog dokumenta Ž. Karaulu, da je zaštita trebalo „da štiti hrvatske seljake od žandarmerijskih i drugih nasilja beogradskog režima”. Lukić navodi da u elaboratu nema osnova za takve tvrdnje. Dodajmo da je “procvat” HSZ i GZ upravo došao posle Sporazuma.

⁵ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, Iz povijesti hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1974, knj. II 374 (Prema: *Hrvatski dnevnik*, br. 930, 5. XII 1938); Željko Karaula, Mile Budak i tjednik “Hrvatski narod” (1939-1940), *Zbornik radova Dani Franje Tuđmana - Hrvati kroz stoljeća*, Veliko Trgovište (2008), 189-213

⁶ Lj. Boban, n.d.str.366-368

⁷ Lj. Boban, n.d.371

nja nesigurnosti za budućnost države i sudbinu dela stanovništva. Posle izbora, kao priprema narednim izborima, HSS je u Zagrebu objavio knjižicu *Popis glasača grada Zagreba koji su dne 11 prosinca 1938. glasovali za nosioca liste dra Milana Stojadinovića*. Iz Šibenika je kandidat JRZ-a pisao komandantu žandarmerije, generalu Stefanoviću, o anarhiji i potpunom povlačenju vlasti pred njom navodeći: „Vođa ovdašnje opozicije Dane Škarica nije nikad pozvan na odgovornost, a agituje ovako: Osvetili smo glavu Stjepana Radića, jer je pala glava kralja Aleksandra. Nema Jugoslavije, Jugoslaviju niko ne priznaje. Jugoslaviju nećemo. 11 decembra dolazi slobodna Hrvatska i svako onaj koji ne glasa za Mačeka, taj je izdajica. Toga treba ubiti, objesiti i baciti u more. Kuće ovih izdajica treba zapaliti, srušiti i imanje uništiti. Srbe koji se ne pokatoliče poslaćemo u Beograd, a njihove domove i kuće zapaliti.“ Iz Metkovića su pisali dr Milanu Stojadinoviću:

„Organizovali su terorističku bandu pod firmom Seljačke zaštite po svim selima ovog sreza. Napadaju na živote i imovinu naših pristalica i prijatelja. Groze se svakome ko ne bude glasovao za Mačeka. Sprečavaju svaku našu agitaciju i svako kretanje po srezu. Vlast to ne suzbija. Oni su zato sve smjeliji i silovitiji. Naši prijatelji su izgubili samopouzdanje, da će ih vlast zaštititi i sve većma stiču uvjerenje da je ovaj kraj prepušten pašovanju mačekovaca. Sve više i jače se širi osjećaj nesigurnosti za živote i imovinu ne samo naših prijatelja i pristalica, već i njihovih žena i djece, pa čak i onih koji bi se apstinirali od glasanja.“

U istom obraćanju se nabrajaju pretnje da će neposlušni biti kažnjavani sečom vinograda, paljenjem kuća, batinanjem, rušenjem grobnica, bojkotom i šikaniranjem.⁸

Josip Jablanović, ban Primorske banovine, izveštavao je Stojadinovića 19. decembra 1938. kako se teror iskazivao dvojako, i kao psihički i kao fizički. Psihički je bio u formi ličnog obraćanja i pretnji, došaptavanja šta donosi budućnost, a fizički se sastojao od napada na ličnosti, kamenovanja, tuče, uništavanje imovine, paljevinom, čupanjem vinograda, uništavanjem voćnjaka. Temelj ovih ocena su prijave oštećenih i uvidaj državnih organa. Ban je ocenio da se prethodnih godina tolerisalo nezakonito delovanje HSS-a, ali da je najviše izbornom uspehu te stranke doprinelo angažovanje „Seljačke zaštite, organizacije na fašističkoj osnovi“. U samoj Dalmaciji je išlo malo teže sa organizacijom, primećuje Jablanović. Split je bio izuzetak, tu je zahvaljujući dr Edi Bulatu „Zaštita“ lako organizovana.⁹ Britansko poslan-

⁸ V. Đurić, n.d. 106-107 (Prema: Izveštaj Grubišića komandantu Žandarmerije, AJ, fond 37, 9-53; Pismo grupe pristalica JRZ Milanu Stojadinoviću 6.12. 1938, AJ 37, 59-373)

⁹ V. Đurić, n.d. 107-109 (prema: Izveštaj Jablanovića Odeljenju za zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova, prilog pismu Milanu Stojadinoviću od 19. decembra 1938, AJ, 37,

stvo takođe indikuje Split i Sarajevo, gde je bilo ozbiljnijih meteža, ali i kobnih incidenata na nekim mestima. Poslanstvo notira da je „neposredno nakon izbora vladina štampa objavila niz napisa u kojima se osuđivao teror Mačekovih sledbenika, naročito Seljačke straže“. U komentaru tim povodom se kaže: „Nema nikakve sumnje da je Hrvatska seljačka stranka izvršila znatan pritisak na birače u Hrvatskoj.“¹⁰

Dr Milan Stojadinović je ostavio beleške i sećanja u kojima je optuživao ministra unutrašnjih poslova dr Korošca da su njegovi organi štitili samo opoziciju da ima slobodu agitacije i glasanja, ali ne i vladine pristalice protiv terora Mačekove „Seljačke zaštite“. U razgovoru sa knezom Pavlom, kada je tražio da dr Korošec ode naveo je: „Naše pristalice bile su izložene nečuvenom teroru od strane Mačekovih fašističkih, poluvojnih organizacija, zvanih „Seljačka“ i „Građanska zaštita“. Oni su sproveli takve zastrašujuće mere da pristalice JRZ nisu smeli da glasaju za moju listu iz bojazni od osvete. Pre izbora su premlaćivani naši organizatori i agitatori, a nikad se nisu pronašli krivci, niti se za njima tragalo.“ Stojadinović je ovu partijsku miliciju uporedio sa jurišnicima Hitlera i Musolinija. Istakao je da je Mačeku odgovaralo javno glasanje, mada se u javnosti zalagao za tajno.¹¹

Stojadinović je naložio novom ministru unutrašnjih poslova Milanu Aćimoviću da zajedno sa banovima Savske i Primorske banovine snimi stanje u 34 sreza i predloži mere za popravljavanje stanja. Dr Maček i HSS su ga preduhitрили i na neki način stavili pred svršeni čin deklaracijom svih hrvatskih narodnih poslanika 15. januara u Zagrebu. Na skupu je istaknuto da svi novoizabrani poslanici stoje na stanovištu hrvatskog državnog prava i prava na samoopredeljenje. Kako su im ta prava osporena još prvodecembarskim aktom 1918, oni, bez obzira na veliki broj mandanta, neće učestvovati u radu Narodne skupštine i proglašavaju ništavnim sva vladina akta.¹²

Zabrinutost je na mnogim stranama Savske i Primorske banovine bila još više podstaknuta daljim indolentnim ili nemoćnim držanjem organa vlasti, što je nosioce antidržavnih aktivnosti još više ohrabrivalo. Sa pretnji prelazilo se i na dela, pa se povećava broj maltretiranih, povređenih, pa i ubijenih. Stanje se po formiranju Banovine Hrvatske nije smirilo, čak se i pogoršavalo. Poraz starih Saveznika na zapadnom frontu u junu 1940. godine i trijumf Trećeg rajha i fašističke Italije samo je pogoršao stanje. Jugoslavija se negira, otvoreno se zagovara samostalna Hrvatska, uz pretnje srpskom stanovništvu i drugim jugoslovenski orijentisanim građanima.¹³

49-313)

¹⁰ Ž. Avramovski, *Britanci*, II, str.681-682

¹¹ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, str. 507, 509

¹² V. Đurić, n.d. 112-113 (Prema: Lj. Boban, n.d.I, 371-372)

¹³ V.Đurić, n.d; vrlo detaljna istraživanja koja ilustruju ove navode na prostoru „Zlatne doline“

Situacija se sa proglašenjem Banovine Hrvatske pogoršavala. Čim je preuzela opštine, HSS je počela da menja njihovo osoblje isključivo na nacionalnoj osnovi. Otpušteni su Srbi i jugoslovenski orijentisani Hrvati, a postavljane pristalice hrvatskog pokreta. Organe jugoslovenskih vlasti u hrvatskim sredinama više niko nije poštovao. Skidane su na silu državne zastave sa opštinskih zgrada, a i sami predsednici, kako se vidi iz izveštaja, nalagali su da se one ne ističu. Prema analizama banovinskih organa, u mnogim opštinama bio je primetan porast kriminaliteta i izgređa, koji su pravdani u prvom redu neizbežnim posledicama prelaznog stanja, „nemogućnosti zadržavanja štampe na osjetljivoj granici, da se ne ruši autoritet vlasti, funkcionera i organa“.¹⁴

Ministar u vladi sporazuma, dr Mihailo Konstantinović, beleži u dnevniku nezadovoljstvo premijera Cvetkovića i kneza u februaru 1940. pisanjem hrvatske štampe koja, između ostalog, saopštava da je sporazum poraz srpskog dela, a pobeđa Hrvata. Ubija se ugled srpskom delu vlade. Sam Konstantinović kaže Šubašiću da postaje neizdrživo. Cvetković, revoltiran tonom i sve novim i novim zahtevima, uzvraća: „Nije uhvaćen ni jedan ubica Srba u Banovini.“ Početkom marta Cvetković traži od ministara Bože Markovića i Lazara Markovića da se zaštite Srbi u Hrvatskoj, sa jednakim pravom kako se Hrvati mešaju u njihove srpske stvari.

I dalje hajka na Srbe. Pres biro prenosi da se u Mačekovom proglasu ponovo ističe „beogradska hegemonija“, „srbijanski pljačkaši“ i „srbijanska reakcija“. Pozvan na telefon od Konstantinovića, ministar Šutej se pravda da je to mistifikacija, da ne može biti (?!). Petog marta Konstantinović prima pritužbe da se u Hrvatskoj progoni i Sokol. U avgustu se iz razgovora sa Srdanom Budisavljevićem (SDS) saznaje da oni žale što ih Cvetković nije više pomogao. Na Cvetkovića, kaže Konstantinović, uticalo je što su i koalicione vlasti progonile Srbe. Budisavljević je objašnjavao da je to radila banovinska vlast, a onda njima tovarila na leđa. Među ministrima se raspravljalo i o uvođenju korenskog pravopisa u Banovini i suspendovanju državnog, fonetskog. Na kraljev rođendan, 6. septembra, još u toku ceremonija, premijer saopštava Konstantinoviću da je uzbuđen radom Hrvata. Preko štampe („Obzor“) se poručuje da nije više isto kao i pre godinu dana, aludira se na nove međunarodne okolnosti posle sloma Francuske. Izjave ministra Krnjevića u Sarajevu Cvetković drži za skandalozne. „Cvetković misli da Maček nije lojalan. Isto Šubašić (da li to znači da i Š. misli isto?-M.B). Ali kod njih je nered i nezakonitost. Ima 250.000 seljačke zaštite. Zašto će im to, pita se i sam Ban.“ Srbi iz Hrvatske 16. oktobra 1940. upoznaju premijera o nizu problema, generalno, žale se na postupanje vlasti. Traži im se prevod sa ćirilice, prvenstvo kupovine zemlje od strane banovine. „Ne daju revolvere Srbima ni-

u Slavoniji dao je Đorđe Stanković, *Izazov nove istorije* (2), Beograd 1994, str.154-169

¹⁴ A. Lukić, n.č. 197, 200 (prema: HDA, 1363, Politička situacija)

kako, sa motivom što su Srbi. Treba da govorim Mačeku da to ublaži“, saopštava Cvetković Konstantinoviću. Istog dana u susretu sa dr Mačekom izneo je optužbe Srba iz Banovine. Maček prima i obećava da će reći da se odgovorni „klepnu“ i da se to odmah raspisom javi svima, naročito što se tiče ćirilice. U vreme novih aktiviranja vojske 14. novembra, Konstantinović ponovo moli Šuteja i sugeriše da bi bilo dobro da Maček ili Ban dadnu neku izjavu u smislu zajednice, jedinstva. „Srbi su uznemireni“, piše. Da je sve negde varljiva nada i da se sve diriguje sa vrha, shvataju i Cvetković i Konstantinović. Jedva je sprečen izlazak Mačekovog teksta u „Hrvatskom dnevniku“ od 14. novembra. Maček je u svom članku bio potpuno na liniji sa frankovcima. Sadržaj je prvo bio dostavljen knezu, a ovaj ga je dostavio premijeru. Maček, suočen sa činjenicom u prvi mah je reagovao „Pa šta tu ima? Tako i jeste.“ U članku je izneseno da Hrvati polaze od pretpostavke da će kao samostalni, nezavisni, uređivati svoje odnose u Novoj Evropi. Konstantinović 19. novembra beleži da mu Cvetković „pokazuje govor Krnjevića u Varaždinu. Cvetković je utučen. Osećam da se pita da li je politika sporazuma ispravna. Boji se da je pogrešio i da je izigran. Kaže da ovaj govor znači krizu vlade“. Hitno upitan, Šutej kaže da je nemoguće da je to Krnjević izjavio i dodaje: „To hoće Pavelić, a ne mi. Biće izveštač nije razumeo (SIC!)“. Krajem januara 1941. ministri ponovo govore o progonu „Sokola“ u Hrvatskoj. Četvrtog februara na audijenciji kod kneza čuo je da je prethodno ministar Milan Grol govorio knezu o neredima u Hrvatskoj.¹⁵ Konstantinović je bio svedok i drugih dramatičnih momenata unutar vlade povodom događaja u Hrvatskoj ili držanja hrvatskih koalicionih partnera u vladi.

Mačekovu nedoslednost ili taktička prilagođavanja posle Sporazuma nisu kritikovali samo ministri iz vlade, već i frankovci-ustaše. Povodom obeležavanja godišnjice, oni objavljuju jednu brošuru u kojoj su ocenili njegovu politiku kao neodlučnu i nesposobnu da ostvari „slobodnu i nezavisnu Hrvatsku“ i uporedili to sa prethodnim periodom:

„Bilo je to onda kada se vjerovalo, da dr Maček kod kuće traži ono, na čemu vani radi poglavnik dr Ante Pavelić sa svojim ustašama i domobranima (...) Ustaški će sudovi nesmiljenom strogošću suditi svima koji kao vođe naroda za bogate jaslje prodaje beskrajnu muku hrvatskog naroda. Dolazi poglavnik dr. Ante Pavelić! Dan obračuna je na pragu!“¹⁶

U sličnom tonu je pisao „Hrvatski narod“ koji je uređivao emigrant povratnik Mile Budak, koji se razišao sa Vlatkom Mačekom. List koji je bio pokrenut u februaru 1939. godine zastupao je gledište apsolutnog ostvare-

¹⁵ M. Konstantinović, n.d. 97, 104, 169-170, 176, 206-7, 226, 228, 231, 287, 290

¹⁶ Viktor Novak, *Magnum crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb MCMXLVIII, Beograd MCMLXXXVI, s.527 (prema: I mi čestitamo dr. Vlatku Mačeku prigodom godišnjice Sporazuma. Hrvatski Nacionalisti, Ustaše i Domobrani, Zagreb 1940, s.5, 16)

nja hrvatske državnosti i oslanjanje na sile Osovine. Antisemitizam nije bio otvoren, već prikriven socijalnom retorikom kroz kritiku izrabljivačkog kapitala nad radnicima. Ali bilo je tekstova koji su se bavili „prevelikim brojem“ Jevreja u muzičkim ustanovama. Muslimane u Bosni ovaj list je tretirao kao integralni deo hrvatskog naroda. U listu je saradivao dr Mirko Puk iz Gline. Od februara 1940. „Hrvatski narod“ sve jače napada politiku Mačeka i propagira pronacističku orijentaciju. Čest predmet napada je bila Samostalna demokratska stranka, tradicionalno ukorenjena među srpskim narodom na Baniji i Kordunu. List je zabranjen u martu 1940. godine, ali njegove ideje prenose drugi desničarski listovi.¹⁷

„Polazna točka ustaške propagande i propagande *Hrvatskog naroda* bila je tvrdnja de se socijalna i ekonomska pitanja mogu riješiti samo poslije potpunog otcjepljenja Hrvatske od Jugoslavije. Bezrezervno antijugoslavenstvo i antisrpstvo bio je cilj njihove politike.“¹⁸

Dr Milan Grol, ideolog Demokratske stranke, a od 1940. njen predsjednik, još je 1937. upozoravao da ukoliko se ne prione kulturnom podizanju i prosvjećivanju, koje je uslov za „živ saobraćaj, ekonomski i duhovni, za uzajamno razumevanje i solidarnost, za integraciju zajednice, integraciju čovečansko-moralnu koja je preduslov za druge“, može se kroz iscrpljujuće rasprave o nacionalnom pitanju, latinici i ćirilici, tradiciji, doći do građanskog rata kakav je besneo u Španiji.¹⁹ Razočaran je bio praksom koja je posle potpisivanja Sporazuma nastupila u Banovini Hrvatskoj, o čemu piše Konstantinović, ali i on sam, a prenosili su i komentarisali drugi listovi.

U samoj Glini posle osnivanja Banovine Hrvatske, kako pišu Vujasinović i Višnjić,

„članovi Seljačke zaštite održavali su praznicima od 1939. godine u hrvatskim selima oko Gline vojne vježbe. Te su situacije korištene za političke manifestacije, pa se u Glinu dolazilo s transparentima i hrvatskim trobojkama, što je odudaralo od dotadašnjeg načina proslave ovakvih praznika. Bio je to rezultat rada frankovaca u raznim društvima i organizacijama HSS-a. Aktivnost frankovaca Gline bila je tako naročito pojačana poslije osnivanja Banovine Hrvatske, pa je u samostanu u Čuntiću (kod Petrinje) dr Puk 1940. godine imao sastanak sa Kvaternikom i ostalim ustašama o pripremi za rušenje države i već tada su sastavljeni planovi za osnivanje vlasti kada za to dođe vrijeme.“²⁰

¹⁷ Željko Karaula, Mile Budak i tjednik „Hrvatski narod“ (1939-1940), *Zbornik radova Dani Franje Tuđmana - Hrvati kroz stoljeća*, Veliko Trgovište (2008), 189-213

¹⁸ Isto

¹⁹ Mira Radojević, *Milan Grol*, Filip Višnjić, Beograd 2014, str.170

²⁰ Branko Vujasinović, Čedomir Višnjić, *Glina 13. maja 1941*, Đuro Roksandić, *Spisak žrtava*

U toku Aprilskog rata, po proglašenju mobilizacije, Srbi đaci i studenti rođeni 1920. i 1921. koji su krenuli sa Banije preko Gline, Jukinca, Marin Broda, Gore ka Petrinji da se jave u Vojni okrug, svedoče da su u Gori saznali da je Zaštita razoružala vozarski eskadron koji je iz Karlovca prevezio municiju za Sisak:

„Zbunilo nas je što pojedini seljaci iz sela Gora s veseljem prepričavaju kako se razbježao vozarski eskadron. Nama je bilo teško shvatiti da su obični ljudi zadovoljni što se bivša vojska raspada. Tih trenutaka još nismo mogli dobiti potpunu sliku veličine izdajstva i općeg kaosa koji su ustaški elementi uz podršku Mačekove zaštite izazivali, radujući se dolasku Nijemaca i okupatora.“²¹

Dr Mirko Puk, frankovački opredeljen advokat, budući ministar pravosuđa u vladi NDH, „primećen je“ još u vreme ruskog zarobljeništva od svog savremenika Josipa Horvata kao izraziti šovinista koji je pretio kolegama oficirima koji su se javljali u dobrovoljce ili su kritički govorili o Monarhiji. Pretio im je posledicama po povratku i zapisivao. Finansijski je pomagao izlaženje lista „Hrvatski narod“ koji je 1939. pokrenuo Slavko Kvaternik. Puk je podržavao politiku terora protiv Srba i bio njen aktivni protagonista posle aprilskog sloma Kraljevine. Rade Bulat piše da su o toj mračnoj prošlosti dr Mirka Puka najviše saznawali od Rada Pribičevića i dr Čeda Rajčića. U sećanjima dodaje da će ga „narod kotara Glina i Vrginmost dobro zapamtiti kao glavnog organizatora pokolja Srba u glinskoj pravoslavnoj crkvi u maju i augustu 1941. godine.“²²

Za jednu malu gradsku sredinu kakva je bila Glina, pedesetak aktivnih frankovaca u samom mestu i okolnim selima koji su se okupljali oko dr Mirka Puka i nastupali sa šovinističkih pozicija, predstavljao je veliki broj. Pri likom opštinskih izbora u maju 1940. to je bilo ustanovljeno praćenjem predizbornih aktivnosti.²³

Pred početak Drugog svetskog rata, pored dr Mirka Puka, Krešimira i Jelice Puk, u ustaškoj jezgri u Glini bili su i dr Mirko Jerec, advokat dr Juraj Devčić, lekari dr Šime Cvitanović i dr Juraj Rebok. Među sledbenicima bile su cele porodice, kao na primer porodica obrtnika Mate Vidakovića. Posle ovog rata, Komisija za utvrđivanje ratnih zločina konstatovala je prisu-

fašističkog terora godine 1941. kotare Gline, SKD Prosvjeta, 2011, str. 20

²¹ Rade Bulat, *Svjedočanstva iz Petrove Gore*, Globus, Zagreb 1980, s. 32

²² Bogdan Krizman, *Paveliči ustaše*, Globus, Zagreb, 1978, str.312-3, 358, 398; Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941 (Zapisi iz nepovrata)*, Zagreb 1984; *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997, str.333-4; R. Bulat, n.d., 32

²³ Ljuban Đurić, Snaga, organizaciona struktura i razvoj organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941, zbornik „*Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*“, Zagreb, 1988, s.156, 158 (prema: Arhiv Sisak, Izvještaj Sreskog načelstva Glina 16. XI 1939, izvještaj istog od 3. I 1940)

stvo članova ustaške organizacije pored same Gline i u selima Bučica, Maja i Glinsko Novo Selo. U Glinu je dolazio i držao politička predavanja Mile Budak (1938), a Puk i Slavko Kvaternik su se ilegalno sastali krajem 1940. u selu Čuntiću radi dogovora o podizanju ustaškog ustanka. Njihova organizacija je ometala aktiviranje i mobilizaciju, a tokom Aprilskog rata u saradnji sa Seljačkom zaštitom razoružavala jugoslovenske vojnike i jedinice.²⁴

Kada su istraživani zločini posle oslobođenja 1945, svedoci su navodili da su slučajno saznavali od lekara iz ustaške organizacije (Rebok, Štefančić) da se sprema radikalno rešavanje srpskog pitanje njihovim istrebljenjem i stvaranjem čiste katoličke države.

„U istrebljenju srpskog naroda neće se birati sredstva. Intelektualce (prvenstveno sveštenike pravoslavne) treba pobiti, protjerati, crkve im opljačkati i popaliti. (Takođe) srednji stalež kao i bolje stojeće seljake. Raja - mali čovjek, čovjek kad ostane sam bez podrške i ikakvog izgleda na bilo kakav spas i pomoć, prevesti u katoličku vjeru i pretopiti u Hrvate.”²⁵

Do izbivanja Drugog svetskog rata vojska je bila respektabilan faktor odvratanja od nasilnih promena i destabilizacije države. Sa akcijama sila Trojnog pakta na promeni evropskog porekta ustanovljenog 1919 godine, vojska prestaje da bude onaj garant i snaga potencijalnog odvratanja. I ona sama se prilagođava pogoršavanju političke situacije, apeluje na političke faktore da se ne atakuje na sistem odbrane. Brige generala su sve veće usled nepovoljnih izveštaja o stanju na pojedinim teritorijama, ali i sve većem broju incidenata između rezervista i aktivnog sastava. Budućnost nije izgledala ružičasta. Varošica Glina posle Prvog svetskog rata nije imala garnizon. Njoj najbliži garnizoni bili su Petrinja sa 25. artiljerijskim pukom, Sisak sa 26. pešadijskim pukom iz Vrbaske divizijske oblasti, u kome je bilo sedište komande pešadije iste oblasti, 53. pešadijski puk u Karlovcu, jedan divizion 27. Artiljerijskog puka i vozarski eksadron koji su bili u sastavu Savske divizijske oblasti.

U predvečerje i početkom Drugog svetskog rata, vojni obveznici sa Banije, pa tako i Gline i Glinskog kotara, bili su kao rezervisti pozivani na dvomesečne vežbe u te jedinice. U Karlovcu je 1939. bio aktiviran i 106. rezervni pešadijski puk. Obveznici su mogli da prate stanje duhova pozvanih kako Srba tako i Hrvata, njihov odnos prema zajedničkoj državi i njenoj od-

²⁴ Đuro Roksandić, Ustaški zločini u glinskom kotaru 1941. do 1945, zbornik *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Zagreb, 1988, s.283, 287. Većina glinskih ustaša direktno je učestvovala u batinanju i ubijanju Srba 12/13. maja 1941. Taj prvi veliki zločin obuhvatio je 582 lica srpske nacionalnosti. Vidi šire: Đuro Roksandić, *Spisak žrtava fašističkog terora godine 1941. kotara Gline*, SKD Prosvjeta, Zagreb 2011.

²⁵ Đuro Zatezalo, “Radio sam svoj seljački i kovački posao” *Svjedočanstva genocida*, SKD Prosvjeta, Zagreb 2005, s. 39-40

brani. U Karlovcu je prilikom aktiviranja 106. puka u jesen 1939. izbila pobuna koju je savladao aktivni deo garnizona. Rezervisti su odbili da se ukrcaju u vagone, smatrajući da će biti upućeni na front van zemlje jer su bile proturene glasine da će 600.000 vojnika biti upućeno u Francusku. Na železničkoj stanici je došlo do borbe oružjem, a potom i u gradu.²⁶ Čanica Opačić je takođe ostavio zabeleženu sliku brige i nespokoja:

„Naišli smo pred bivšu Domobransku vojarnu u kojoj je bio 106. puk. Pred kasarnom stoji moj poznanik, rezervni poručnik, inače učitelj Mile Martinović iz Krstinje, ... na njemu ešarpa dežurnog. Stoji duboko zamišljen. Iz kasarne se čuju prave orgije, pjesma i galama, a kroz prozore na ulicu lete prazne staklene flaše. Ustavimo i pitamo ga šta je to, a on samo reče: ‘Moj Čanice, niti ja, niti štab znamo šta je, samo vidimo da ne valja. Nego produži, bolje da tu ne stojite’“²⁷

Nastavak je sledio kada je Opačić uhapšen pod sumnjom da je kao komunist učestvovao u organizovanju pobune. Bio je priveden sudu na saslušanje, a potom optužen. Advokat dr Milan Vujičić

„mi je rekao da je neko požurio da za tu pobunu optuži komuniste ... Tad od dr Vujičića prvi put doznam da su tu pobunu izveli ljudi iz Mačekove Zaštite, a ne komunisti, pa sad dr Maček muku muči kako da to zataška. Isto mi je to rekao i pomenuti poručnik Mile Martinović, koji je kao član KPJ znao da komunisti tu nijesu bili upleteni, nego samo frankovci.“²⁸

Na teritoriji Savske divizijske oblasti pred sam rat neprestano je bilo prolongirano pozivanje ljudstva za komoru, davalaca tegleće stoke i tovarne stoke, kao i zaprežnih kola. Sva iskustva u pripremi velikog Kupskog manevra 1937. godine, te iz aktiviranja u septembru i oktobru 1939, upozoravala su na tešku izvodljivost istog na ovoj oblasti (brojne smetnje i otpori).²⁹

General August Marić, komandant Savske divizijske oblasti uoči rata, svedoči da je vođstvo HSS u Banovini Hrvatskoj nastojalo da izdejstvuje umanjenje pozivanje ljudstva, a posebno stoke, da bi se seljaštvo poštedelo. Ovo se naročito osećalo u jesen 1940. i pred proleće 1941. Pozivajući se na potrebe poljskih radova. Ista stranka je, po njegovim saznanjima, preko svojih organizacija savetovala neodazivanje davanju stoke.³⁰

²⁶ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, str. 126.

²⁷ Stanko Čanica Opačić, *Srbin u Hrvatskoj, Kazivanja kordunaškog seljaka, ratnika, ministra osuđenika*, (priredio Milan Vesović), Beograd 1989, 31.

²⁸ Isto, str.31. Prethodno smo naveli izveštaj iz štaba IV armijske oblasti gde se takođe navodi da to nije bilo delo komunista.

²⁹ M. Bjelajac, *Savska divizija u Aprilskom ratu 1941, VIJG*, 1/1991.

³⁰ Isto

Bilo je i neodazivanja na vojne vežbe i odsluženje vojnog roka. U Prilogu Službenog vojnog lista u martu 1940. godine, navodi se da se vojnim vlastima iz vojnih okruga Otočac i Karlovac koji su pokrivali prostor od Krka do Jastrebarskog, gotovo trećina Banovine Hrvatske, nije javilo radi regulisanja vojne obaveze 786 obveznika.³¹

U vojnim izveštajima se uočava da dr Maček još uvek ima autoritet da nametne konstruktivnu politiku, ali da se sam HSS raslojava i da frankovci i ustaše povratnici sve otvorenije agituju protiv Jugoslavije za samostalnu Hrvatsku, preteći Srbima i Hrvatima jugoslovenske orijentacije. Preti se i HSS-u da je odustao od onoga za što se zalagao prethodnih godina i da je ponovo izdao hrvatski narod. Posle pada Francuske 1940, ova istupanja postaju sve drskija. Prilikom obeležavanja godišnjice srpsko-hrvatskog sporazuma, ustaše i desničari iz HSS su poručivali da su do tada verovali da „dr Maček kod kuće traži ono, na čemu vani radi poglavnik dr. Ante Pavelić sa svojim ustašama i domobranima“, ali da su tada bili uvereni da se vodstvo HSS koje je ušlo u vladu i vlast, dalo korumpirati:

„Ustaški će sudovi nesmiljenom strogošću suditi svima koji kao vođe naroda za bogate jaslje prodaše beskrajnu muku hrvatskog naroda. Dolazi poglavnik dr. Ante Pavelić! Dan obračuna je na pragu!“³²

Kako je i od najviših predstavnika HSS na skupovima počelo da se postavlja pitanje „svoje puške o svom ramenu“, ministar vojni je u julu 1940. molio da se sa time u ovom delikatnom trenutku ne ide u javnost „dok naša vojska počiva na sadašnjim osnovama“.³³

Ministar Nedić se i ranije obraćao predsedniku i potpredsedniku vlade, Cvetkoviću i Mačeku, ističući teško stanje u 41. i 17. pešadijskom puku Osječke divizijske oblasti, gde su izbili sukobi sa rezervistima: „Dostavljajući vam prednje ja vas molim (...) za hitno dejstvo u narodu, da se ne ponove ove scene i ne dođe do krvoprolića u narodu.“³⁴

Vođstvo HSS je pozvalo obveznike u Banovini da se za sve nepravde ili probleme direktno pismima i sl. obraćaju njemu. Mada se ovo drastično kosilo sa pravilom službe u vojsci, radi popravljavanja prilika, vojne vlasti

³¹ Prilog *Sl. Vojnom Listu* Br. 9 za 1940 god.: Regruti u bekstvu

³² Viktor Novak, *Magnum crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb MCMXLVIII, Beograd MCMLXXXVI, 527 (prema: „I mi čestitamo dr. Vlatku Mačeku prigodom godišnjice Sporazuma. Hrvatski Nacionalisti, Ustaše i Domobrani, Zagreb 1940, s.5, 16)

³³ Vojni arhiv (Beograd), P 17, k 22, 161/1. Ministar vojni predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću. Komentar povodom pisanja sarajevskog lista *Pošta* od 18. jula 1940. koji je doneo govore dr Krnjevića i profesora Fridriha u Šibeniku koji su govorili o ostvarenju potpunog cilja hrvatskog naroda. Ministar je naveo kako govor štetno deluje na interese države i njenog jedinstva i moli da se ovo pitanje „o pušci na svom ramenu“ ne tretira u javnosti.

³⁴ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, str.127

su i ovome izašle u susret i dozvolile da u kasarnske krugove i zborništa dolaze stranački prvaci, komuniciraju sa obveznicima i da ih, ako treba, „zastupaju“ pred vojnim vlastima.³⁵

Stvaranje Banovine Hrvatske, koje se poklopilo sa izbijanjem rata, političke prilike se nisu popravile i zabrinutost za opstanak države je rasla. Prema svedočenjima najviših vojnih rukovodilaca IV armijske oblasti (Zagreb) i Savske divizijske oblasti, Osječke divizijske oblasti, Jadranske divizijske oblasti, zatim Vrbanske divizijske oblasti i Komande II armijske oblasti (Sarajevo), stanje se pogoršavalo. Razvojem političke situacije u Evropi posebno su bile ohrabrene separatističke snage. Vojni izvori su puni detalja o incidentima i stanju ugrožene sigurnosti. Na dnevnom redu su bili napadi na oficire, činovnike, regrute, pitomce, zatim otkazivanje stanova vojnim licima od strane vlasnika ili obustavljanje dotura i prodaje jedinicama granične trupe koje su to uobičajeno činile u obližnjim selima. Sažeto, političku situaciju u septembru i oktobru 1939, komanda IV armijske oblasti je ocenila na sledeći način:

„Blagodareći preduzetim merama vojnih i civilnih vlasti, ovo (pogoršanje situacije većih razmera - M.B.) do sada nije nastupilo. Ipak se ne može tvrditi da je nastupilo na teritoriji Banovine Hrvatske potpuno smirenje uznemirenog naroda, jer destruktivnom dugogodišnjom propagandom zatrovana i uzbuđena masa naroda (gradsko stanovništvo, radnici, seljaci) - izgubila je poštovanje prema vlastima i smisao za red i zakonitost. Zato svaku meru u cilju odbrane ili sigurnosti zemlje bilo radi sprovođenja izdatih uredbi upravnih vlasti, primaju sa nepoverenjem i smatraju ih štetnim po njihove interese ... Izmjenjene političke prilike i razne reforme koje su još u sprovođenju usled formiranja banske vlasti banovine Hrvatske, ne stvaraju povoljne uslove za normalizovanje ne samo unutrašnjeg političkog stanja, već opšteg javnog života u svim pravcima. Usled većih ličnih promena koje vrši banovina po svim granama uprave nastao je jedan osetan zastoj u administraciji i otpravljanju upravnih poslova. Posledice toga osećaju se i u području javne bezbednosti, *zbog čega mir i poredak nije dovoljno zagarantovan* (podc. u orig. – M.B.) Ima međutim pojava, koje nisu samo užeg teritorijalnog i stranačko-političkog značaja. Već tangiraju i ugrožavaju opšte nacionalne i državne interese. A to je sada legalno širenje u narodu političko-hrvatskog separatizma i jačanje nekompromisnog hrvatskog nacionalizma, koji prethodi jugoslovenskoj ideji. Simptomatično je da se i sada u javnosti i publikacijama izbegava upotreba „država“ i

³⁵ Isto, 127

„Jugoslavija“ već se, ako se mora o tome govoriti primenjuje samo izraz „državna zajednica“. Ovakva, potpuna negacija jugoslovenstva ogleda se i u preziranju jugoslovenske vojske. Držanje obveznika u svim prilikama, odnosno građanstva prema vojsci, napadi na oficire i patrole pokazuju da hrvatski narod našu vojsku ne simpatiše ... Međutim, bilo bi pogrešno ako bi se za sve negativne pojave okrivljavali komunisti. Tačno je da oni imaju znatan udeo u navedenom, ali pretežni deo odgovornosti pada isključivo na stranku H.S.S. i njenu skroz i skroz nepromišljenu propagandu u prošlosti. Sada se izmišljaju svi mogući i nemogući razlozi zašto je došlo do pubune u 106. pešadijskom puku. Međutim, glavno je ovo: narodu je kroz dvadeset godina uturano u glavu da to nije njihova vojska, već srpska, da komande, terminologija i organizacija nije hrvatska. Zato i svi ovi ispadi.”³⁶

Počev od 1936. godine, učestali su izveštaji državnih organa, kako vojnih tako i Savske banovine, o formiranju ilegalnih organizacija, paravojnih, pod nazivom Hrvatska seljačka zaštita i Građanska zaštita. Praktično, ova partijska milicija bila je legalizovana prilikom proslave Mačekovog rođendana 17. jula 1937. godine u Zagrebu. Državni organi imali su podatke da je do 1937. bilo već oko 12.000 pripadnika sa tendencijom uvećanja.³⁷ U godišnjim izveštajima Britanskog poslanstva krajem iste godine beleži se da je „poluvojna organizacija“ u avgustu imala 60.000 redovnih članova, uključujući i mnogo vojnih rezervista. Na rođendan Mačeka prodefilovalo je 20-30.000 članova raznih hrvatskih udruženja. „Te organizacije učvrstile su položaj dr Mačeka u Hrvatskoj“.³⁸ Krajem 1937. godine Ministarstvo unutrašnjih dela imalo je dosta pouzdana saznanja o krijumčarenju oružja iz Zadra, Senja, dubrovačke okoline i Metkovića ka unutrašnjosti za potrebe HSZ. Oružje je stizalo iz Italije. Banska uprava Savske banovine uputila je detaljan izveštaj svim sreskim načelstvima.³⁹

Bio je osmišljen čitav niz aktivnosti na bojkotovanju Srba i Hrvata jugoslovenske orijentacije, štaviše, oni su bili izloženi pretnjama i fizičkim na-

³⁶ Vojni arhiv (Beograd), P 17, k 6, f 2/26. Mesečni izveštaj Glavnog Generalštaba o političkoj situaciji u oktobru 1939.

³⁷ M. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije*, str. 60

³⁸ Ž. Avramovski, *Britanci*, II str.577

³⁹ Državni Arhiv Hrvatske, Kr. Banska uprava Savske banovine, Odeljak za državnu zaštitu, Str.Pov. br.359/1938 od 10 februara 1938. Dostavljeno Upravi policije Zagreb, Sreskim načelstvima - svima, Predstojništvu gradske policije - svima, Komesaru pogranične policije - svima, Komandantu Savskog žandarmerijskog puka, Zagreb. U izveštaju se navodi da je do tada bilo u posedu 5.000 Manliherovih pušaka, dosta pušaka mauzer, 30 komada mitraljeza od kojih 2 šoša, revolvera belgijskog i španskog porekla, a u selu Stupniku viđen je i sanduk sa ručnim bombama.

padima. Umesto da prestane, posle stvaranja Banovine, ova praksa se pojačala. Oficiri traže premeštaj iz Hrvatske ili šalju svoje porodice na sigurno.

U jednom nedeljnom vojnom izveštaju od oktobra 1939. može da se pročita: „Pojedini ispadi gradske i seoske zaštite, nepovoljno su primljeni u narodu i izazivaju ogorčenje, pa čak i zahteve da se ovo spreči, pa i pretnje reakcijom“. U istom izveštaju se konstatuje da se među samim Hrvatima počinje zapažati sve veće trvenje usled razmimoilaženja u pogledu izbora ličnosti za položaje. Ekstremni elementi (frankovci) nastoje da ih dobiju, a radićevci im ne daju. Mada malobrojniji, po ovoj proceni, frankovci su borbeniji od radićevaca.⁴⁰ U izveštaju istog vojnog organa za septembar, detaljno se navode ti pojedinačni incidenti Građanske zaštite nad Hrvatima članovima JRZ i sokolskih društava, kao i Srbima, članovima četničkih organizacija, ali i onim drugima. Radi se o gradovima širom Hrvatske. Mada su svi slučajevi prijavljivani policiji, konstatuje se da počinioci ostaju „nepoznati“, „radi čega je u poslednje vreme zavladao panika među onima koji osećaju da mogu doći na red. Neke ugledne političke ličnosti napustile su Zagreb i Hrvatsku i preselile su se u Beograd, jer im je život ugrožen“.⁴¹

Glasine o novonastalom stanju u Banovini izazivaju uznemirenost i ogorčenje kod srpskog stanovništva širom zemlje, pa i ogorčenje prema Hrvatima. Tako se u jednom izveštaju sa terena navodi: „U poslednje vreme gotovo u svim većim mestima na teritoriji centra, a naročito u Kragujevcu, Kraljevu, Kruševcu i Čačku pronose se obespokojavajuće vesti. Govori se o nekim pobunama i neredima u banovini Hrvatskoj o ubistvima pojedinih državnih organa, kao i o napadima na organe državne vlasti... Ovi glasovi unose izvesno nespokojstvo kod srpskog dela naroda, ali i ogorčenje protiv Hrvata a naročito protiv predsednika Kraljevske vlade g. Dragiše Cvetkovića i g. dr. Mačeka, koje smatraju za vinovnike ovih nereda, koji su nastali baš u vezi sporazuma, a naročito zbog labave unutrašnje politike čija labavost je dovela do bezvlašća i rasula javnog reda i pretka u državi ... Naravno da narod nije protiv sporazuma, ali se buni protiv ovakvog sporazuma, u toliko više što narod prateći dnevne listove i čitajući iste dolazi do zaključka da Hrvati osnivaju i svoju vojsku pod nazivom „Hrvatska zaštita“ i da su Srbi potpuno ocepljeni smatrajući da se ovakvim radom ide u propast i cepanje države“.⁴² I u diplomatskim izveštajima koji odlaze iz Beograda notira se ovo stanje u Srbiji i među Srbima, posebno zbog stalnih zahteva hrvatskih političara da se granice Banovine još prošire.

⁴⁰ Vojni arhiv (Beograd), P 17, k 22, 16/3. Glavni generalštab, Obaveštajno odeljenje „Rezime važnijih događaja u unutrašnjoj, spoljnoj i vojničkoj situaciji...“ od 2. do 9. oktobra 1939.

⁴¹ VA, P 17, k 22, str.13. i 14..

⁴² VA, P 17, k 22, 56/1. Glavni Generalštab. IV odeljenje. Izveštaj primljen od poverenika 18. Oktobra 1939.

„Ovde se stalno ponavlja da je Banovina Hrvatska već obuhvatila milion Srba. Sem toga, mnogobrojne su priče o lošem tretmanu Srba i Hrvata srbofila u Hrvatskoj od kada je zaključen sporazum sa Mačekom. Često se izražava strah da se uticaj frankovaca pojačava, iako su hrvatske vođe ubedene da mogu zadržati kontrolu nad hrvatskim narodom. Ove priče, ako su i preterane, imaju osnova i koriste ih srpski elementi koji se suprotstavljaju sporazumu.“⁴³

Jedan generalštabni major sa službom u Hrvatskoj napisao je izveštaj najvišim organima po sopstvenoj inicijativi, u kome je ocenio da je stanje u Hrvatskoj kritično, da je psihoza takva da se ne vidi srećan svršetak.

„Hrvatska je u stanju latentne revolucije. Poslednji je čas da se nešto preduzme. Intencija Kr. Vlade je stišavanje strasti. Međutim, strasti su se tek sada razbuktale tako, kao nikad do sada. Dovoljna je samo mala iskra pa da sve plane. Prema stanju duhova, ima danas samo dva rešenja: ili čvrsta ruka, koja će ovom stanju učiniti kraj ili cepanje. Ovo drugo je nemoguće, naročito iz razloga što su Srbi i Hrvati tako izmešani da je nemoguće povući granicu, koja bi zadovoljila obe strane. Trećeg izlaza nema“⁴⁴

Redovni pregledi su puni izveštaja sa terena koji opisuju zabrinutost jugoslovenski opredeljenih Hrvata i Srba u zahvatu Banovine. Kod njih se, npr. u srezu Gospićkom, osećalo nezadovoljstvo ovakvim sporazumom.

„Ovo najviše iz razloga što se boje osvete od strane pristalica HSS, kao i to da će Srbi na području te banovine biti naročito tretirani. Izvesna lica pojedinim Srbima su počela da prete, ali ipak ovakve pretnje do danas nisu provođene u delo. 17. septembra došao je iz Zagreba vozom bivši ustaša Joso Rukavina (penzionisani žandarmerijski poručnik) na železničku stanicu u Perušiću, srez Perušićki, gde ga je dočekalo 300 ljudi sa hrvatskim zastavama i poklicima ‘Živila nezavisna Hrvatska, živeo dr Pavelić, živio ustaša Juce Rukavina“.

Dodaje se da je govor držao trgovac iz Gospića Jure Frković, u istom duhu, uz šovinističke tirade.⁴⁵

⁴³ Izveštaj otparnika poslova u Beogradu Shona državnom sekretaru lordu Halifax, Beograd 20. novembar 1939, u: Ž. Avramovski, *Britanci*, Knjiga treća (1939-1941), Arhiv Jugoslavije, Beograd 1996, str.295-296

⁴⁴ Arhiv Jugoslavije, fond Stojadinovića 37, k 9, 810-811. Original kopije dostavljen iz Ministarstva vojske i mornarice

⁴⁵ VA, P 17, k 20, Glavni Generalštab, Obaveštajno odeljenje, Mesečni izveštaj za septembar 1939, str.5; Frković je sudionik „Velebitskog ustanka“ 1932. i bio je zajedno u zatvoru sa Jucom Rukavinom u Lepoglavi. U junu 1941 bio je veliki župan Gacka i Like. Odgovoran za masovne zločine nad Srbima u Lici. Juce Rukavina je 1941. promovisan u čin ustaškog

Da li se za ovo znalo u Glini? Da li se u toj varoši čitaju različite novine i kako građani i seljaci na pijaci i u kafanama komentarišu situaciju? Da li su i oni zabrinuti, nespokojni i ogorčeni što se razvija situacija koja sluti još većim haosom i građanskim sukobom, pa i samim raspadom države Jugoslavije koju su odbori Narodnog vijeća Glinskog kotara tako zdušno pozdravili i propagirali 1918. godine.⁴⁶

Moralo se znati i osećati. Čitale su se novine i oštre, žučne, ponekad i preteće polemike. Na jednoj strani „Hrvatski dnevnik“, „Hrvatski narod“, „Obzor“, „Hrvatska straža“, a na drugoj „Odjek“, „Vreme“ i dr. U Glini je bilo pristalica JRZ, bilo je pristalica SDS, delovali su Sokoli, društvo Prosvjeta, ali delovale su i hrvatske stranke, dok su se na prilazima varoši nalazila sela Prekopa, Maja i Jukinac sa katoličkom većinom. Ti seljaci se sreću pijačnim danima, pamte 1914, 1918, 1928, 1932, 1938.

U obližnjim kordunaškim selima tenzije rastu. Frankovci koji su bili tihi početkom 1930-ih, posle Sporazuma postali su otvoreniji, glasniji i veseliji, budući da se primicalo ono što su oni željeli. Srbi politički podeljeni, a Hrvati sve složniji. HSS daje podršku frankovcima.⁴⁷

U Glini viđeniji predstavnici SDS-a su lojalni svom koalicijom partneru HSS-u, ali u mnogim manjim sredinama na Baniji i Kordunu ulogu preuzimaju ljudi profila advokata dr Mirka Puka u Glini, veterinara Žunca u Vojniću ili učitelja Šajfera u Veljunu.

U memoarskim beleškama Čanica Opačić će zapisati u poglavlju „Nazirao se tamni oblak nad srpskim stanovništvom“, da je za njega bila u njegovom političkom životu najteža 1939. godina. „Te sam godine primljen u članstvo KPJ. Te godine na zapadu je počeo Drugi svjetski rat i svuda je mirisalo na dolazeće zlo. Agenti Njemca Puškea, fabrikanta, dalmatinski torbari, preplavili su Kordun agitujući za Hitlera i novi fašistički poredak. Vlast je ćutala, a njihovoj razornoj raboti u srpskim selima odupirala se samo ona šaka KPJ i aktivniji samostalci. Režimlje ćute, HSS ćuti. Mačekova Seljačka i Građanska zaštita, naglo brojno rastu i svuda su joj na čelu, ili gotovo svuda poznati frankovci i katolički popovi“.

Opačić beleži da je dugogodišnji ministar u diktatorskim i nediktatorskim vladama, pop Korošec, u vreme ministროvanja policijom „prvenstveno u sve opštine ili druge punktove sa srpskim stanovništvom, postavio fran-

pukovnika i postavljen za komandanta svih ustaških jedinica župe Bribir-Sidraga. (Vidi: *Tko je tko u NDH*, str.121-2, 351)

⁴⁶ Mile Bjelajac, Stvaranje odbora Narodnog vijeća na glinskom kotaru 1918, u: zbornik « Glina. Glinski kraj kroz stoljeća », Zagreb, 1988, str.124-129

⁴⁷ Miljkan Maslić, *Početak i razvoj ustanka naroda IV. Rajona Korduna*, Prosvjeta, Zagreb 2010, str.21, 23

kovce i stvorio gustu mrežu ne samo protiv komunizma“. Ti tipovi, kako ih naziva Opačić, bili su u tesnoj saradnji sa onima frankovačko-klerikalno nastrojenim tipovima u Mačekovoj HSS.

„Kad dođe do propasti stare države i stvaranja NDH svi se otkriše. Bilo ih je svih profesija: učitelja, poštara, veterinara, zubara, činovnika u nadleštvmima, trgovaca, krčmara i drugih. Svi do poslednjeg bili su organizovani članovi ustaške organizacije po pet i više godina, a neki i od 1933. kada je u Slunju stvorena ilegalna ustaška organizacija. Svi su se ti agenti bez izuzetka uvukli pod kožu Samostalnim demokratima i rukovodiocima srpskih organizacija, tako da su ovi iskreni pristalice sloge i bratstva sa Hrvatima ni u jednom času ne naslutiše svog sutrašnjeg krvnika. Malo je na primjer falilo da naivni sekretar čelije na Veljunu, Radoš Vujičić, primi učitelja Šajfera u članstvo KP, ili kad je, na primjer režimski poslanik Grba pokušao da iz Vojnića premjesti veterinara Žunca, svi se Srbi digoš na noge, neko pripuca u poslanikova kola, Žunca na ramenima poneše i on ostade u Veljunu. Sve je to bilo gotovo normalno u ovako čisto srpskim mjestima, kao na primjer u Vojniću, Veljunu, i drugim, đe su Samostalni demokrati u većini. Oni bi smatrali za svoj sramotu da tu, ona šaka velikosrpskih bitangi oko državnih jaslala, učini našao nekom od Hrvata i ko bi mogao pošten pretpostaviti da će upravo taj Žunac iz Vojnića, kad postane kotarski ustaški povjerenik, poslati na klaonicu u Ivanić Jarak, a Šajfer kao opštinski povjerenik u Veljunu, poslati u smrt preko 500 Srba, svojih dojučerašnjih prijatelja“.⁴⁸

Glina, glinski kotar i srpsko stanovništvo nekadašnje Vojne krajine našlo se u drugoj polovini 1930-ih, a posebno od 1939. godine do Aprilskog rata, u jednoj situaciji koja je, izvesno je, nosila brigu i strah za sutrašnjicu. Urušavanje autoriteta državnih vlasti pred agresivnim nastupom hrvatskih pristalica samostalne i nezavisne države, rušenja zajedničke države Jugoslavije i njenih simbola, bili su primećeni ne samo od državnih organa koji o tome izveštavaju nadređene, već i kod običnog srpskog i jugoslovenski opredeljenog sveta. Izborne agitacije HSS i Udružene opozicije još od majskih izbora 1935. nagovestile su sumorno vreme. Tada još nije bilo prisutne Seljačke i Građanske zaštite da vrši direktan teror, ali se u krajevima sa većinskim hrvatskim stanovništvom potajno i uveliko agitovalo da su predstojeći izbori plebiscit za odvajanje Hrvatske od Srbije, a u srpskim krajevima za

⁴⁸ Stanko Opačić Čanica, *Srbin u Hrvatskoj. Kazivanja kordunaškog seljaka, ratnika, ministra osuđenika*, (priređio Milan Vesović), Beograd 1989, str.30

„narodno i državno jedinstvo“. Agitacije i ponašanje pred decembarske izbore 1938. godine bile su otvoreno nasilne. Onima koji bi glasali za vladinu listu pretilo se uništavanjem imovine, pa i atakom na sam život. Prilikom obeležavanja Mačekovog rodendana organizovane grupe su obilazile mesta i tražile da se istaknu hrvatske zastave, a uklone jugoslovenske. Kamenovani su prozori. Sa sloganima „Dolje tirani hrvatskog naroda“, „Krvavi Beograd“, ili posle Sporazuma – „beogradska hegemonija“, „srbijanski pljačkaši“, „srbijanska reakcija“ i sl. nije se moglo u mirnu budućnost. Provokaciju je predstavljalo i radovanje uspesima sila Osovine, posebno padu Francuske, propaganda nacizma koja je nepresteno ponavljana u štampi i brošurama. Praksa koja će nastupiti posle sloma Jugoslavije u Aprilskom ratu 1941. išla je upravo linijom pretnji i propagande iz tih predratnih godina. No, ta praksa i propaganda koja je pozivala na netoleranciju, starija je na prostoru Krajine od stvaranja Jugoslavije 1918.

Mile BJELAJAC

GLINA COUNTY IN CROATIA 1938-1941: SERBS' FEAR AND CONCERN FOR SECURITY AND ATTITUDE TOWARDS THE ARMY AND THE YUGOSLAV STATE

Summary

In the second half of the 1930s, small town Glina, Glina County and the Serbian population of the former Austrian "Military Border" (Vojna Krajina) found themselves in a situation that certainly brought worries about tomorrow. The collapse of the state's authority in the face of persistent activities against the survival of Yugoslavia, accompanied by pressure and undisguised threats upon the local Serb population, only worsened with the outbreak of World War II as well as creation of the Croat federal self-governed the Banovina of Croatia (August, 1939).

Dwellers in Yugoslavia were overwhelmed by the fear of the coming war as well as in the rest of free Europe following the events in Spain, Austria, Czechoslovakia and Poland. The fall of France was the most serious blow to the hopes of Yugoslav oriented dwellers, the Serbs in particular that the war could be avoided. An overview of the political situation in Banija district and the regions of the Banovina Savska and Primorska and later, in the Banovina of Croatia, areas with ethnically mixed populations, was a grim one. The Serbs and Yugoslav loyalists of Glina county and in the wider area, were deeply concerned about the deteriorating trends in interethnic relations, which are characterized by open threats, pressure and aggression aimed at political victory and secession of Croatia from Yugoslavia. The

situation worsened after 1936 due to the strengthening of the (illegal) Croatian Peasant and Civil Guard. Those illegal party militiats had very active role during elections in 1938. They put unrestricted pressure upon those who would not side with CPP. This was noticed not only by local authorities but also by foreign observers. The creation of federal unit Banovina of Croatia, intended to calm tensions, contributed instead to radicalizing of the situation. The reports of the civilian authorities, the gendarmerie and the army are full of the facts and testimonies about the situation and gloomy predictions if nothing would be done. Military and defense preparations in the face of the war were sabotaged not only by the Frankists but also by the very top of the HSS (The Croat Peasant Party). The instigation of mutiny within ithe 106th reserve infantry regiment in Karlovac city (1939), clearly exposed that. The creators of the Serbian-Croat Agreement (1939), on the Serbian part, were deeply disappointed and felt betrayed. Newspapers and brochures are spread and read, retold too. That could only fuelmistrust and concerns, even fears. The pro-Croat attitude of the SDS (Independent Democrat Party), the strongest political party among the Serbs and other Yugoslav oriented peopleand who were in a coalition with the CPP since 1928, did not help at all to improve the mood, Even the calls for solidarity and cooperation from the part of local representatives of the ruling JRZ (Yugoslav Radical Union), did not reverse the increasingly radical attitudes of the Croat Peasant Party,at least its right wing as well as pro German part of the Party center and of course, with no doubts, no one could count on reversing attitudes of the illegal sympathizers of Ustashe movement.According to available sources, Serbian-Croat Agreement was understand by the part of the Croat public, as a capitulation of “Belgrade” and a first step on the way to independent state of Croatia where the Serbs could not expect any good but revenge for “what they did to the Croat people for the past twenty years”. The events in April and May 1941 showed that the fears were justified. In addition, with no exaggeration, the sequences of events in early 1941 proved naivety of the Serbian population who in the prewar years helped the Croats under suspicion by public authorities for unpatriotic deeds.